

De schoolstrijd in lokaal perspectief

*De invloed van de schoolstrijd om protestantse lager onderwijs
scholen in Den Haag, 1917-1925*

Sjors Stuurman, s1973436

Christianity, Nationhood and Citizenship

Docent: Dr. T.E.M. Krijger

10 ECTS

4 juni 2023

Aantal woorden: 3612

Inhoud

Inleiding	2
De periode vóór 1920: roeien met de riemen die je hebt	4
Scholen der Hervormde Gemeente na 1920	6
Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag na 1920	7
De periode na 1920: vrijheid voor het christelijk onderwijs.....	9
Conclusie.....	11
Bibliografie	12

Inleiding

“Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar denzelfden maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbar kas bekostigd.”¹

Koninklijke boodschap, 15 april 1916, over de verandering van artikel 192 der Grondwet.

Als er gedacht wordt aan de schoolstrijd denkt men vaak aan de Grondwet van 1917 en de Onderwijswet van 1920. Daarmee kwam een einde aan de schoolstrijd. De Pacificatie van 1917 is het resultaat van ruim 80 jaar gesteggel over de gelijkstelling van openbaar en bijzonder (confessioneel) onderwijs. Via bovenstaand citaat werden het openbaar en bijzonder onderwijs financieel gelijkgesteld. Toch was de Pacificatie van 1917 voor de confessionelen geenszins een eindpunt. Na 1917 zouden zij in de nationale politiek verder gaan samenwerken.² In de aanloop naar de Pacificatie was dat wel anders geweest. De schoolstrijd zorgde voor spanningen tussen religieuze groeperingen in Nederland, al waren ze soms ook bondgenoten. De Paus had de katholieken met de Encycliek ‘Quanta Cura’ in 1864 opgeroepen om zelf voor eigen onderwijs te zorgen.³ Ondanks deze oproep zagen veel katholieken zich genoodzaakt om samen met de protestanten te strijden voor gelijkstelling van het confessioneel onderwijs met het openbare, liberale, onderwijs. Alhoewel er nog weinig katholieken in het parlement zaten, stemden zij vaak mee met de protestantse Kamerleden om de verdere liberalisering van het onderwijs tegen te gaan.⁴

Toch waren de protestanten allerminst een eenheid. Door de Doleantie van 1886 was de grootste protestantse stroming van de hervormden gesplitst. Enerzijds waren er de hervormden en anderzijds waren er de gereformeerden, onder leiding van Abraham Kuyper. In de literatuur is veel aandacht geweest voor het landelijke debat rondom onderwijs. In *Een christelijk-liberale synthese* uit 2018 is aandacht voor nationale factoren in de schoolstrijd.⁵ Aandacht is er voor bijvoorbeeld betekenis van de Pacificatie voor vrouwen en het krachtenveld tussen liberalen, katholieken en protestanten. Het lokale speelveld blijft echter onderbelicht in het boek. Ook in

¹ Johannes Benedictus Kan, *Handelingen over de herziening der grondwet* ('s-Gravenhage: Belinfante 1916) 480b.

² George Harinck, Alexander van Kessel en Hans Krabbendam, *Een christelijk-liberale synthese: 100 jaar Pacificatie 1917-2017*. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 ; jrg. 26 (Utrecht: Kok-Boekencentrum Uitgevers 2018) 132-133.

³ PThFM Boekholt, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen [etc.]: Van Gorcum 1987) 213.

⁴ *Ibid.*, 214-216.

⁵ Harinck, Kessel en Krabbendam, *Een christelijk-liberale synthese*.

eerdere literatuur komt het lokale perspectief vaak maar sporadisch aan bod. In de driedelige serie van Cassianus Hentzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*, die nog geen tien jaar na de Pacificatie verscheen, komt het lokale perspectief slechts enkele keren terug.⁶ Hentzen schrijft in zijn serie een aantal keren specifiek over Den Haag en de boeken bieden dan ook aanknopingspunten voor archiefonderzoek in de Hofstad.⁷ Daarbij is er in 1917 ook een publicatie verschenen over de kosten van het onderwijs in de gemeente, waar ook een historische schets bij zit van de gemeentepolitieke omstandigheden.⁸ Ook is er in de jaren '30 een *Bibliographie van den schoolstrijd 1795-1920* verschenen, waarin Den Haag een aantal keren genoemd wordt.⁹

Andere steden worden uiteraard ook genoemd in deze bibliografie, maar Den Haag biedt een unieke kans om te kijken hoe het nationale debat lokaal tot uitvoering kwam in de stad waar de nationale beslissingen werden (en worden) genomen. Den Haag kent een lange geschiedenis van confessioneel onderwijs. Vóór de onderwijswet van 1920 in werking trad waren er al negen scholen op protestante basis in Den Haag.¹⁰ Na het einde van de schoolstrijd zou het aantal confessionele scholen verder doorgroeien. Kon dat zonder debat? Welke invloed had het nationale debat op de lokale gedachten van de schoolbesturen? Een greep uit enkele vragen die opkomen. In het archief van de Stichting Christelijk Onderwijs (SCO) zijn onder andere de archieven van de Stichting Scholen der Hervormde Gemeente, Vereniging voor Christelijk Onderwijs, Vereniging tot Oprichting en Instandhouding van Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag en de Gereformeerde Scholenbond ondergebracht.

Voor dit beperkte onderzoek is het nodig om daar een selectie in te maken. De archieven van de Vereniging tot Oprichting en Instandhouding van Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag en de Stichting Scholen der Hervormde Gemeente bieden een interessante kijk vanuit twee verschillende vormen van protestants onderwijs en zullen de focus zijn van dit onderzoek.¹¹ Voor deze twee stromingen is nadrukkelijk gekozen omdat zij binnen het Nederlandse

⁶ Cassianus Hentzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Dl. 2: De financiële gelijkstelling, 1913-1920.* ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1925); Cassianus Hentzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Dl. 3: De financiële gelijkstelling, 1920-1925.* ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1928); Cassianus Hentzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Register op de deelen 'De financiële gelijkstelling, 1913-1920' en 'De financiële gelijkstelling, 1920-1925'* ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1928).

⁷ Zie: Hentzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Register*, 54-55.

⁸ *Geschiedkundig overzicht van de kosten van het onderwijs in de gemeente 's-Gravenhage* ('s-Gravenhage: Gemeentesecretarie 1917).

⁹ D. Langedijk, *Bibliographie van den schoolstrijd 1795-1920* ('s-Gravenhage: Dr. Abraham Kuyper Stichting etc. 1931).

¹⁰ J.L. Troost, *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage* (1984) 34-35.

¹¹ HGA, Stichting Christelijk Onderwijs (SCO) (0637-01).

protestantisme van begin twintigste eeuw lijnrecht tegenover elkaar staan. Vooral qua wensen voor onderwijs verschilden de stromingen. Waar de gereformeerden alleen scholen wilden stichtten voor kinderen van orthodox-protestantse ouders, wilde de hervormden dit veel breder trekken.¹²

De archieven van beide groeperingen zullen vergeleken worden met de huidige literatuur en uiteraard ook met elkaar. Daarbij kan er gekeken worden naar overeenkomsten en verschillen tussen de hervormde en gereformeerde scholen. Hierbij kan gedacht worden aan verschillen in de wensen, maar ook bijvoorbeeld in het aantal scholen of de financiële verschillen tussen de gereformeerden en hervormden. De secundaire literatuur zal dienen voor bredere duiding van de gevonden archiefstukken. Voor dit paper zal de volgende hoofdvraag beantwoord worden: in hoeverre heeft de invoering van de onderwijswet van 1920 de ontwikkeling van het Haagse protestantse lager onderwijs, in het bijzonder de Scholen der Hervormde Gemeente en de Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag, beïnvloed?

Om de hoofdvraag te beantwoorden zal allereerst een korte historische schets volgen van de situatie in Den Haag vóór 1920. Vervolgens zal er gekeken worden naar de periode vanaf 1920, waarbij er eerst gekeken zal worden naar de Hervormde scholen en daarna naar de Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag. Vervolgens worden er eerst een aantal algemene opmerkingen over de periode na 1920 gemaakt, waarna er verdere analyse volgt van de verschillen en overeenkomsten tussen hervormd en gereformeerd onderwijs in deze periode. Uiteindelijk volgt een conclusie waarin de gestelde hoofdvraag zal worden beantwoord worden.

De periode vóór 1920: roeien met de riemen die je hebt

In de periode voor 1920 kent Den Haag, net als de meeste andere Nederlandse steden, weinig bijzondere scholen in vergelijking met het aantal openbare scholen. Rond de eeuwwisseling telde Den Haag 48 openbare scholen, tegenover 7 protestantse scholen. In 1914 is het aantal openbare scholen gestegen tot 79 en het aantal protestantse tot 9.¹³ De schoolstrijd draaide voornamelijk om de financiering van het bijzondere onderwijs. Over de kosten voor het bijzonder onderwijs in Den Haag zijn van de periode vóór 1920 weinig cijfers bekend, maar wel is duidelijk dat de kosten voor het openbare onderwijs tussen 1889 en 1914 stegen van ongeveer 240.000 gulden tot bijna 1,5 miljoen gulden.¹⁴ Deze verzesvoudiging is niet gek, gezien de

¹² Wim de Jong, *Heer & meester: vrijheid van onderwijs, 1917-2017* (Woerden: Venus 2017) 27-30.

¹³ *Geschiedkundig overzicht van de kosten van het onderwijs in de gemeente 's-Gravenhage*, 46; Troost, *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage*, 35.

¹⁴ *Geschiedkundig overzicht van de kosten van het onderwijs in de gemeente 's-Gravenhage*, 52.

sterke bevolkingsgroei van Den Haag. Daarnaast stijgen de kosten voor onderwijs op nationaal niveau sowieso enorm. Tussen 1870 en 1900 stijgen de kosten van het lager onderwijs voor het rijk en de gemeenten samen van ongeveer 5 miljoen tot ruim 18 miljoen gulden.¹⁵

Het College van Regenten over de Scholen der Nederduits Hervormde gemeente begon met haar activiteiten in 1843, toen de eerste armenschool van de hervormde gemeente werd opgericht.¹⁶ In 1867 volgt de Weeshuisschol aan de Koningstraat, die al in 1660 was opgericht, maar vanaf dat jaar onder de regenten valt. In de loop der jaren tot 1920 stichtten de regenten meer scholen en werden er ook een aantal scholen overgenomen. De scholen hadden lange tijd moeite om de financiën rond te krijgen en de regenten waren dan ook zeer blij dat vanaf 1889 een derde deel van de uitgaven werden vergoed door het Rijk.¹⁷ Deze financiële ondersteuning zou steeds groter worden, tot de onderwijswet van 1920, die voor financiële gelijkstelling tussen bijzonder en openbaar onderwijs zou zorgen.

De Vereniging tot Oprichting en Instandhouding van Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag werd in 1888 opgericht toen het hoofd van de Ds. Mollschool, die aangesloten was bij de Hervormde Gemeente, ontslagen was vanwege zijn gereformeerde opvattingen. De Vereniging stichtte de Keucheniusschool, die in 1889 opende met een zeventigtal leerlingen.¹⁸ De school groeide sterk en nog geen drie weken later was het leerlingenaantal al opgelopen tot 136. Snel daarna opende er ook een gereformeerde bewaarschool die onder het toezicht van de Vereniging stond. In het jaarverslag over 1918 wordt door A. van der Kurk geschreven: “De financiële toestand is nog nooit schitterend geweest, dat is zij ook nu nog niet”.¹⁹ Ook de gereformeerden waren dus zeker blij met de financiële gelijkstelling vanaf 1920, want zo werden veel van hun financiële problemen verholpen.

Naast de financiële uitdagingen waarmee de christelijke scholen in Den Haag vóór 1920 te maken hadden, waren er ook andere obstakels die hun voortbestaan bedreigden. Een van de belangrijkste problemen was het gebrek aan geschikte accommodatie. Veel scholen waren gehuisvest in oude en verouderde gebouwen, die niet voldeden aan de moderne

¹⁵ Boekholt, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*, 175.

¹⁶ J. van Wandelen, ‘Stichting Christelijk Onderwijs (SCO)’ (Haags Gemeentearchief) <<https://haagsgemeentearchief.nl/archieven-mais/overzicht?mivast=59&mizig=210&miadt=59&micode=0637-01&miview=inv2>> [geraadpleegd 27 februari 2023].

¹⁷ Troost, *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage*, 23.

¹⁸ J. A. Wijnveldt, *Uit het levensboek der Keucheniusschool te 's-Gravenhage* (Berends 1899) 15 <<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBVU02:000004670:00005>> [geraadpleegd 31 mei 2023].

¹⁹ HGA, SCO, inv.nr. 560, Dertigste Jaarverslag van de vereeniging tot oprichting en instandhouding van vrije scholen op Gereformeerden grondslag, 3.

onderwijsbehoeften. Dit had een negatieve invloed op de kwaliteit van het onderwijs en de leeromgeving voor de leerlingen.

De periode vóór 1920 kan dus het beste omschreven worden als een periode waarin de christelijke scholen in Den Haag roeiden met de riemen die ze hadden. Ondanks de onderwijswet van kabinet Mackay in 1889, waarin stond dat een derde van de kosten van bijzondere scholen gesubsidieerd zouden worden door de overheid, was het voor veel scholen nog een karig bestaan.²⁰ Daarnaast konden de scholen enkel en alleen bestaan door het opgehaalde schoolgeld en de giften die zij ontvingen. Deze giften kwamen vaak van de gegoede burgerij en van de jaarlijkse Uniecollecte, opgezet door de Unie School en Evangelie, een nationale organisatie ten goede van christelijk onderwijs.²¹ Deze nationale collecte bracht echter bij lange na niet genoeg op om alle protestantse scholen in Nederland draaiende te houden. De scholen met de Bijbel verkeerden daarom tot 1920 vaak in onrustig vaarwater wat betreft de financiën van de scholen.

Toch waren er enkele positieve ontwikkelingen in de periode vóór 1920. De groeiende erkenning en steun van de overheid voor het bijzonder onderwijs gaven de scholen hoop op een stabielere toekomst. Daarnaast begonnen sommige christelijke scholen zich te specialiseren in bepaalde vakgebieden, zoals handenarbeid of landbouwonderwijs, om zo hun aantrekkingskracht te vergroten. Dit zien we ook terugkomen bij de regenten van de hervormde scholen in hun jaarverslag van 1921.²² Met de komst van de onderwijswet van 1920 werd echter een nieuwe fase ingeluid voor het bijzonder onderwijs in Den Haag en in heel Nederland. De financiële gelijkstelling zorgde ervoor dat de christelijke scholen op gelijke voet konden concurreren met de openbare scholen. Dit bracht meer stabiliteit en groeikansen met zich mee, waardoor het bijzonder onderwijs in Den Haag kon floreren en een belangrijke rol kon spelen in de educatieve ontwikkeling van de stad.

Scholen der Hervormde Gemeente na 1920

Het jaar 1920 wordt door de regenten van de scholen gekenmerkt als “een jaar van voorbereiding, niet van uitvoering”.²³ In dat jaar werden er door de regenten een aantal voorbereidingen getroffen voor de bouw van extra scholen op hervormde basis. De verslagen die de regenten iedere jaar opstelden voor de Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Gemeente laten verder

²⁰ Boekholt, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*, 153.

²¹ Troost, *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage*, 24.

²² HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag der scholen der Nerd. Hervormde gemeente van mei 1921 tot mei 1922, f.3.

²³ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag der scholen der Nerd. Hervormde gemeente van mei 1920 tot mei 1921, f.1.

een redelijk normaal beeld over het jaar zien. In 1921 sluiten de regenten zich aan bij de lokale Scholenbond, daarnaast sloten de bewaarscholen die onder de regenten vielen zich aan bij de Bond van christelijke bewaarscholen.²⁴ Met deze beslissingen was een goede basis gelegd voor uitbreiding van het scholen.

Al in 1921 en 1922 werd er door de regenten gesproken over nieuwe scholen in de Haagse wijken Transvaal en Laak.²⁵ 1923 kan voor de hervormde gemeente een feestjaar worden genoemd. In dat jaar werden maar liefst 3 nieuwe scholen geopend.²⁶ De aantallen leerlingen waren ook niet gering te noemen. Waar er in 1913 1773 leerlingen onderwijs op hervormde wijze kregen, waren dat er in 1923 al 2556.²⁷ Toch was dat niet direct reden voor blijdschap volgens de regenten, omdat de cijfers ten opzichte van het platteland nog achterbleven. Daarom zagen de regenten zich genoodzaakt om nog meer scholen te bouwen, want zij waren ervan overtuigd dat er meer ouders hun kinderen naar een (hervormd) christelijke school willen doen.

Het aantal onderwijzers stijgt gestaag voor de scholen, aangezien er ook steeds meer kinderen bijkomen die onderwijs genieten op hervormde scholen. Vooral in 1925 is deze stijging goed zichtbaar. Volgens het jaarverslag van dat jaar waren er toen 2958 leerlingen op alle hervormde scholen tezamen. Een stijging van bijna 500 leerlingen in slechts 2 jaar tijd was reden tot vreugde bij de regenten.²⁸ In de Bloemenbuurt verrees een nieuwe school en de oude Weeshuisschool werd vernieuwd. Het hervormde onderwijs groeide gestaag door. Het aantal onderwijzers was ook niet gering, met 120 leerkrachten in totaal voor alle hervormde scholen.

Er kan dus zeker gesteld worden dat de financiële gelijkstelling voor de hervormde scholen goed heeft uitgepakt. Met bijna een verdubbeling van het aantal leerlingen hebben zij na 1920 een prominente plek ingenomen in het bijzonder onderwijs in Den Haag.

Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag na 1920

Ook de gereformeerde scholen waren blij met 1920. Waar in 1919 nog gezegd werd dat 'van gelijkstelling nog geen spraken kan zijn', het jaarverslag over 1920 begon met lof richting de Heer en de regering voor het beëindigen van de schoolstrijd.²⁹ Net als bij de hervormden worden

²⁴ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag der scholen der Nerd. Hervormde gemeente van mei 1921 tot mei 1922, f. 1.

²⁵ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag 1920-1921, f. 3-4; Ibid., f. 3-4

²⁶ Troost, *Grep en uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage*, 35.

²⁷ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag der scholen 1923, f. 2-3.

²⁸ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag der scholen 1925, f. 1-3.

²⁹ HGA, SCO, inv.nr. 560, Eenendertigste jaarverslag van de Verenging tot Oprichting en Instandhouding van Vrije Scholen op Gereformeerden Grondslag (1920), f.1; HGA, SCO, inv.nr. 560, Tweeëndertigste jaarverslag (1921), f.1.

ook bij de gereformeerden gebruik gemaakt van de financiële gelijkstelling. De Keucheniusschool bestond in 1921 reeds 33 jaar en het bestuur van de Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag stelde in datzelfde jaar voor om in het Laakkwartier een tweede gereformeerde school te starten.³⁰ Ook is het bestuur van de gereformeerde scholen toegetreden tot de Haagse schoolraad.³¹

Voor het openen van de tweede school gaat het een en ander echter niet zo snel als dat het bestuur had gehoopt. Door een bezuiniging kan de tweede school nog niet geopend worden, zo schreef het bestuur in het jaarverslag over 1922.³² Het bestuur oppert in dat jaarverslag tevens om de Keucheniusschool te verbouwen, aangezien de school al behoorlijk oud aan het worden was. Een jaar later blijkt dat er toch is gekozen voor een tweede school, de J.C. Sikkelschool. Zoals het bestuur het schreef in het jaarverslag: “Aan het einde van dit jaar kunnen wij met Jacob zeggen: Wij zijn met twee huizen geworden”.³³ Het bestuur stelt ook dat tweevijfde van de Nederlandse jeugd op een christelijke school onderwijs krijgt.

Toch gaat het minder goed met de gereformeerde scholen in Den Haag. Het ledenaantal van de vereniging neemt af en daarmee ook de contributies die bedoeld zijn voor de scholen. In het jaarverslag over 1923 werd dan ook opgeroepen: “Zeg dat voort, onze vereniging mag niet in leden achteruitgaan!”³⁴ De Keucheniusschool heeft op dat moment 19 personeelsleden, inclusief het hoofd van de school in dienst.³⁵ De nieuwe Sikkelschool begon in 1923 met 45 leerlingen en aan het einde van het jaar gaan er 76 kinderen naar school.³⁶ De Keucheniusschool telde een jaar later 318 leerlingen, tegenover 114 leerlingen op de J.C. Sikkelschool.³⁷

De gereformeerden waren minder groot in getal dan de hervormden en dus kan er gesteld worden dat ook voor de gereformeerden de onderwijswet van 1920 goed heeft uitgepakt. De groei van de leerlingen op nieuwe scholen is vergelijkbaar met die van hervormde scholen. Wat waren nu precies de verschillen en overeenkomsten die merkbaar zijn tussen het hervormde en gereformeerde onderwijs?

³⁰ HGA, SCO, inv.nr. 560, Drieëndertigste jaarverslag (1922), f. 3-4.

³¹ Ibid., f. 5.

³² HGA, SCO, inv.nr. 560, Vierendertigste Jaarverslag (1923), f. 2.

³³ HGA, SCO, inv.nr. 560, Vijfendertigste Jaarverslag (1924), f. 2.

³⁴ Ibid., f. 3.

³⁵ Ibid., f. 5.

³⁶ Ibid., f. 6.

³⁷ HGA, SCO, inv.nr.560, Zesendertigste jaarverslag, f. 1.

De periode na 1920: vrijheid voor het christelijk onderwijs

Het jaar 1920 markeerde een mijlpaal voor veel christelijke onderwijzers en hun aanhangers. De invoering van de Lager Onderwijswet van 1920 bepaalde dat de gemeenten verantwoordelijk waren voor de financiering van schoolgebouwen en leermiddelen, terwijl de salarissen van de leerkrachten door de overheid werden gedragen.³⁸ Hoewel dit een stap in de goede richting leek voor het bijzonder onderwijs, was het niet vanzelfsprekend dat zij daadwerkelijk erkenning zouden krijgen op gemeentelijk niveau. Ondanks pogingen om "de schoolstrijd buiten de gemeenteraden te houden", bleek dit niet altijd mogelijk.³⁹ Zoals Hetnzen beschrijft in *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*, resulteerde dit vaak in langdurige juridische geschillen tussen schoolbesturen en gemeenteraden:

“Het komt menigmaal voor, dat de Raad de wet bij zich neerlegt en de medewerking weigert, niettegenstaande aan alle vereischten is voldaan. En de aanvragende vereeniging of instelling gaat in beroep bij de Gedeputeerde Staten en de gemeente vraagt bij de Kroon vernietiging van het besluit van Gedeputeerden, en zoo duurt het maanden en maanden voor en alear is uitgemakt, dat de gemeente tot medewerking verplicht is.”⁴⁰

In Den Haag lijkt dit allerminst het geval te zijn geweest. Het aantal scholen steeg in de jaren na 1920 explosief: in de periode 1920-1939 werden er maar liefst 15 nieuwe hervormde scholen gesticht.⁴¹ Toch was er ook in Den Haag duidelijk een splitsing tussen de verschillende kerkgenootschappen zichtbaar, net als elders in het land. Ondanks, of misschien wel juist door, deze splitsing is wel duidelijk dat de wens voor confessioneel onderwijs in de Hofstad hoog was. Wat veranderde er precies voor de scholen op Hervormde en Gereformeerde grondslag met de onderwijswet van 1920? Hoe profiteerden zij van de nieuwe onderwijswet? Of ondervonden zij ook tegenslagen?

In het verslag van 1924 gaven de bestuurders van de hervormde scholen aan dat de helft van alle schoolgaande kinderen in Den Haag onderwijs volgde aan bijzondere scholen. Dit was uiteraard een positieve ontwikkeling, maar ze merkten op dat er nog honderden leden van hun eigen kerkgenootschap waren die geen onderwijs genoten aan hun scholen. Dit laat duidelijk zien hoe diepgeworteld de verzuiling was in de Haagse samenleving. De gereformeerde scholen hadden slechts 442 leerlingen in 1924. Als we kijken naar het percentage volwassen gereformeerden in Den Haag volgens de volkstelling van 1920 (2826 personen, oftewel 0,8% van de

³⁸ M. Quint, *De Lager-Onderwijswet 1920: beknopt overzicht van de bepalingen der wet en van de daarmede verband houdende Koninklijke Besluiten* (8e dr.; Zwolle: Tijl 1948) 96-104.

³⁹ Hetnzen, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*. Dl. 3, 75.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Troost, *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage*, 35.

Haagse bevolking), blijkt dat 39,2% van de bevolking zich identificeerde als hervormd. Desondanks volgden slechts 2958 leerlingen onderwijs aan de hervormde scholen.⁴²

Gesteld kan dus worden dat de gereformeerden veel beter hun achterban konden dienen wat onderwijs betreft. Een groot gedeelte van de hervormden zal onderwijs hebben moeten volgen aan een openbare school. De gereformeerde scholen hadden immers te maken met een kleinere achterban en daardoor ook een beperktere vraag naar gereformeerd onderwijs. Ook wanneer we de groei van het aantal leerlingen met elkaar vergelijken dan kan gesteld worden dat de snelle stijging van het aantal leerlingen op de J.C. Sikkelschool goed overeenkomt met de stijging van het aantal leerlingen op de nieuwe hervormde scholen. Op de Sikkelschool steeg het aantal leerlingen 1,5 keer in een periode van 2 jaar (1923-1925), terwijl dat op de hervormde scholen 1,3 keer was. Gezien het feit dat de Sikkelschool een geheel nieuwe school was, laat dit zien dat in begin jaren '20 het bijzonder onderwijs nog veel potentie tot groei had binnen hun achterban.

Er waren veel hervormde scholen in Den Haag, maar er waren er niet genoeg scholen voor alle hervormde kinderen in Den Haag. Uit de jaarverslagen van zowel de hervormden als de gereformeerden blijkt ook dat het opzetten van een nieuwe school behoorlijk wat tijd kostte. Wat dat betreft werd er door het stadsbestuur ook geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende bijzondere richtingen binnen het onderwijs. Toen de bezuinigingen van het kabinet werden aangekondigd in 1922 moesten zowel de nieuwe gereformeerde school als de drie nieuwe hervormde scholen wachten. De regenten van de hervormde scholen schreven daarover in mei 1922:

“Door het bezuinigingswetje moesten wij voor de nieuwe school aan Gouwestraat eerst nog toestemming vragen aan de kroon. Hierdoor ging natuurlijk tijd verloren. De toestemming werd verkregen. [...] Met de scholen in het Laakkwartier en het Transvaalkwartier liep het eerst niet mede. Er was n.l. geen kijk dat wij schoollokalen van de Gemeente in gebruik kregen. Al hoort dit eigenlijk reeds tot het nieuwe jaar, zoo kunnen wij echter thans mededeelen, dat [...] de toestemming van den gemeenteraad is verkregen.”⁴³

De oplevering van de scholen stond gepland in april en mei 1923. Toch hadden de regenten gehoopt op een veel snellere opening na de onderwijswet van 1920, zoals blijkt uit het feit dat ze in 1921 al spraken over nieuwbouw. Ook de gereformeerden liepen dus tegen deze bezuinigingen aan. Beide besturen moesten wachten op toestemming van de Kroon en de gemeenteraad

⁴² Cijfers afkomstig uit: Volkstelling 31 december 1920, Volkstelling deel 03: kerkelijke gezindte, tabel I. Raadpleegbaar via: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/imageview/VT192003T1/index.html>.

⁴³ HGA, SCO, inv.nr. 33, Verslag 1921-1922, f. 2.

om nieuwe scholen te bouwen. Dit zorgde voor vertragingen en belemmerde de snelle uitbreiding van het bijzonder onderwijs in Den Haag, ongeacht de religieuze stroming.

Conclusie

In dit onderzoek is getracht antwoord te geven op de vraag of in hoeverre de invoering van de onderwijswet van 1920 de ontwikkeling van het Haagse protestantse lager onderwijs, in het bijzonder de Scholen der Hervormde Gemeente en de Vrije Scholen op Gereformeerde Grondslag, heeft beïnvloed. In het voorgaande is gebleken dat er wel gesteld kan worden dat de onderwijswet zeker een positieve invloed heeft gehad op het gereformeerd en hervormd lager onderwijs in Den Haag. Aangezien het hervormde onderwijs een groot gedeelte van de Haagse christenen bediende is het dus goed om te zeggen dat het Haagse protestantse lager onderwijs heeft geprofiteerd van de invoering van de onderwijswet van 1920.

Er zijn wel duidelijke verschillen tussen de scholen op gereformeerde en hervormde grondslag. Waar de hervormden moeite hadden om hun gehele achterban te dienen, konden de gereformeerden vanwege hun kleinere achterban een veel groter deel van hun kinderen op gereformeerde scholen naar school laten gaan. Daarnaast hebben externe factoren, zoals de bezuinigingswet van 1921 een duidelijke remmende werking gehad op de groei van het protestantse lager onderwijs in Den Haag.

Om in de toekomst de invloed van de Pacificatie van 1917 en de onderwijswet van 1920 op lokaal niveau beter te kunnen begrijpen is het nodig dat er meer onderzoek wordt gedaan naar verschillende lokalen gemeenschappen en hun ontwikkelingen na 1920. Dit onderzoek is voor Den Haag slechts een eerste kleine opstap geweest. Er waren in Den Haag, zoals blijkt uit het archief van de SCO in het Haags Gemeentearchief, nog meer christelijke richtingen die onderwijs boden in de Hofstad. Een uitgebreide analyse van al deze stromingen zou zorgen voor een beter begrip over de lokale impact van de nationale wetgeving in het interbellum.

Bibliografie

Archiefmateriaal

HGA, Stichting Christelijk Onderwijs (SCO) 0637-01.

Secundaire literatuur

- ‘1920 (Volkstellingen)’ <<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/imageview/VT192003T1/index.html>> [geraadpleegd 1 juni 2023].
- Boekholt, PThFM, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen [etc.]: Van Gorcum 1987).
- Diepenhorst, P. A., *Groen van Prinsterer's strijd voor de Christelijke school*. Christendom en maatschappij ; serie 3, nr. 8 840270755 (Utrecht: Ruys 1911).
- Geschiedkundig overzicht van de kosten van het onderwijs in de gemeente 's-Gravenhage* ('s-Gravenhage: Gemeentesecretarie 1917).
- Harinck, George, Alexander van Kessel en Hans Krabbendam, *Een christelijk-liberale synthese: 100 jaar Pacificatie 1917-2017*. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 ; jrg. 26 (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers 2018).
- Hentzen, Cassianus, *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Dl. 2: De financiële gelijkstelling, 1913-1920*. ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1925).
- , *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Dl. 3: De financiële gelijkstelling, 1920-1925*. ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1928).
- , *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland. Register op de deelen 'De financiële gelijkstelling, 1913-1920' en 'De financiële gelijkstelling, 1920-1925'* ('s-Gravenhage: R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding 1928).
- Jong, Wim de, *Heer & meester: vrijheid van onderwijs, 1917-2017* (Woerden: Venus 2017).
- Kan, Johannes Benedictus, *Handelingen over de herziening der grondwet* ('s-Gravenhage: Belinfante 1916).
- Langedijk, D., *Bibliographie van den schoolstrijd 1795-1920* ('s-Gravenhage: Dr. Abraham Kuyper Stichting etc. 1931).
- Quint, M., *De Lager-Onderwijswet 1920: beknopt overzicht van de bepalingen der wet en van de daarmee verband houdende Koninklijke Besluiten* (8e dr.; Zwolle: Tijl 1948).
- Troost, J.L., *Grepen uit 135 jaar Christelijk Onderwijs te 's-Gravenhage* (1984).
- Wandelen, J. van, 'Stichting Christelijk Onderwijs (SCO)' (Haags Gemeentearchief) <<https://haags-gemeentearchief.nl/archieven-mais/overzicht?mivast=59&mizig=210&miadt=59&mi-code=0637-01&miview=inv2>> [geraadpleegd 31 mei 2023].
- Wijnveldt, J. A., *Uit het levensboek der Keucheniuschool te 's-Gravenhage* (Berends 1899) <<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBVU02:000004670:00005>> [geraadpleegd 31 mei 2023].